HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH

VYDÁVA
MATICA SLOVENSKÁ
MARTIN

ROČNÍK 32
2021 ČÍSLO 2

Redakčná rada/Redaktionsrat/Editorial Board:
prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.; prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.; doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.; doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc.; doc. Mgr. Pavol Matula, PhD.; PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.; doc. HEDr. Ľuboslav Hromják, PhD.; PhDr. Pavol Madura; prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.; doc. Mgr. Ivan Petranský, PhD.; doc. Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

Predsedníčka/Vorsitzende/President of Board: prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc.

Čestní členovia/Ehrenmitglieder/Honorary Members:
prof. PhDr. Milan Stanislav Ďurica; prof. PhDr. Matúš Kučera, DrSc.; prof. PhDr. Július Bartl, CSc.; doc. František Vnuk

Vydáva Matica slovenská, P. Mudroňa č. 1, 036 01 Martin. IČO: 00179027, DIČ: 2020631 23 v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v spolupráci s Historickým odborom Matice slovenskej Published by Matica slovenská

Šéfredaktor/Chefredakteur/Editor-in-Chief: PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.

Adresa redakcie/Anschrift der Redaktion/the adress of the editorial Office:
Redakcia Historického zborníka Slovenský historický ústav MS Grösslingová 23, 812 51 Bratislava Slovenská republika e-mail: peter.mulik@matica.sk

Historický zborník 32, november, č. 2/2021
Almanach für Geschichte 32, November, N. 2/2021 Alamanac for History 32, November, No. 2/2021

Evidenčné číslo/Registration Number 4010/10

Rozširuje/Distributed by
Matica slovenská
P. Mudroňa č. 1
036 01 Martin
Tel.: 0918 904 931
e-mail: periodika@matica.sk
www.matica.sk

Grafický návrh obálky/Graphic design of the cover: Jozef Siekel
Grafická úprava vnútra/Graphic layout: Róbert Schwandner
Jazyková redaktorka: Ing. Janka Farkašová
Preklad do anglického jazyka/Translation into English: Mgr. Michal Vongrej
Preklad do nemeckého jazyka/Deutsche Übersetzung: PhDr. Klára Komorová, PhD.

Historický zborník vychádza ako vedecké periodikum dvakrát ročne.
Wissenschaftliches Periodikum Almanach für Geschichte erscheint zweimal jährlich. Inlands- und Auslandsvertrieb, Bestellungen und Abonnement durch den Verlag der Matica slovenská, G. m. b. H.
Scientifical Periodicum The Almanac for History is published twice a year. Distributed, domestic and foreign orders subscribtions accepted by the Matica slovenská Publishing House, LtD.

© Matica slovenská, Martin 2021

Vytlačila Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany

EV 4010/10
ISSN 1335-8723
EAN 9771335872006 12

OBSAH

ŠTÚDIE

Betlenovo povstanie. Prvá výprava 1619 – 1621
Ivan MRVA 11

Spoločenské podmienky kníhtlače a populárna rekatolizačná literatúra v 17. storočí s dôrazom na Bratislavu
Marta ŠPÁNIOVÁ 30

Druhá svetová vojna a Slováci v rozdelenej Vojvodine 1941 – 1945. II. časť: Odboj a koniec vojny
Ján TKÁČ 52

Ústava 9. mája z roku 1948 a česko-slovenské ústavné vzťahy 1945 – 1960
Bruno ČANÁDY 67

MATERIÁLY

Nemci v slovenských dejinách a ich prínos k západnej orientácii slovenskej kultúry a civilizácie
Peter MULÍK 107

Protižidovské zákonodarstvo v 20. storočí na území potrianonského Maďarska v porovnaní so strednou Európou
Peter MOSNÝ 133

DOKUMENT

Dokumenty o činnosti Bielej légie
Róbert LETZ 143

POLEMIKA

Pravosť a hodnovernosť? Odozva na článok Slovo na cestu v prvom čísle časopisu Slovenský časopis historický z októbra 2021, ktorého údajným autorom je prof. Richard Marsina 155

MEDAILÓN

Spišský kapitulný vikár, pápežský prelát a cirkevný historik Roman Kežmarský
Ľuboslav HROMJÁK 159

RECENZIE

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s. 165

MULÍK, Peter – HROMJÁK, Ľuboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I.* Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s. 169

TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne na poslovenčenie slovenských dejín.* Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s. 172

MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko.* Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s. 179

SPRÁVY

Spomienky významných osobností a historických udalostí v Matici slovenskej v roku 2021
Radoslav ŽGRADA 185

Zoznam autorov 193

INHALT

STUDIEN

Betlens Aufstand. Erster Feldzug 1619 – 1621
Ivan MRVA 11
Gesellschaftliche Verhältnisse des Buchdrucks und die populäre Literatur der Gegenreformation im 17. Jh. mit Akzent auf die Stadt Bratislava
Marta ŠPÁNIOVÁ 30
Zweiter Weltkrieg und die Slowaken im geteilten Vojvodina 1941 – 1945. II. Teil: Widerstandsbewegung und Kriegsende
Ján TKÁČ 52
Die Verfassung vom 9. Mai aus dem Jahre 1948 und tschechchisch-slowakische verfassungsmäßige Beziehungen 1945 – 1960
Bruno ČANÁDY 67

MATERIALIEN

Die Deutschen in der Slowakei Geschichte und ihr Beitrag zur Westorientierung der slowakischen Kultur und Zivilisation
Peter MULÍK 107
Antijüdische Gesetzgebung im 20. Jahrhundert auf dem Gebiet des Ungarns nach Trianon im Vergleich zum Mitteleuropa
Peter MOSNÝ 133

DOKUMENTE

Dokumente über Tätigkeit der Weißen Legion
Róbert LETZ 143

POLEMIK

Die Echtheit und Glaubhaftigkeit? Die Antwort auf den Artikel Slovo na cestu (Worte auf den Weg) im Nr. 1 in der Zeitschrift Slovenský časopis historický (Slowakische historische Zeitschrift) vom Oktober 2021, dessen prof. Richard Marsina als angeblicher Autor bezeichnet ist 155

MEDAILLONE

Zipser Kapitulärvikar, Apostolischer Prälat und Kirchenhistoriker Roman Kežmarský
Ľuboslav HROMJÁK 159

REZENSIONEN

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992. (Geschichte der Slowakei VI. 1945 – 1992)* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s. 165
MULÍK, Peter – HROMJÁK, Ľuboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I. (Bedeutende Persönlichkeiten in Spišské Podhradie I.)* Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s. 169
TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne na poslovenčenie slovenských dejín. (Maurices novae oder Neue Stacheln. Die Stacheln für Slowakisierung der Slowakei Geschichte.).* Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s. 172
MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko. (Blutiger Weg ins Paradies. Wie und warum Kommunismus eroberte die Slowakei.)* Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s. 179

NACHRICHTEN

Die Erinnerungen der bedeutenden Persönlichkeiten und historischer Ereignissen in Matica slovenská im Jahre 2021.
Radoslav ŽGRADA 185

Liste der Autoren 193

CONTENTS

STUDIES

Betlen's uprising. The first expedition 1619 – 1621
Ivan MRVA 11

Social Conditions for Book Printing and Popular Re-Catholicization Literature in the 17th Century with Emphasis on Bratislava
Marta ŠPÁNIOVÁ 30

Second World War and Slovaks in Divided Vojvodina 1941–1945 Part II: Resistance and End of War
Ján TKÁČ 52

The Ninth-of-May Constitution from 1948 and Constitutional Relations of Czechs and Slovaks Between 1945 and 1960
Bruno ČANÁDY 67

MATERIALS

Germans in Slovak History and Their Contribution to the Western Orientation of Slovak Culture and Civilization
Peter MULÍK 107

Anti-Jewish Legislation in 20th Century in the Territory of post-Trianon Hungary in Comparison with Central Europe
Peter MOSNÝ 133

DOCUMENT

Documents on Activities of White Legion
Róbert LETZ 143

POLEMIC

Authenticity and Credibility? Response to the article Slovo na cestu [Introductory Word], from the first issue of the magazine Slovenský časopis historický, October 2021, allegedly authored by Prof. Richard Marsina 155

PORTRAIT

Spiš Chapter Vicar-General, Papal Prelate and Church Historian Roman Kežmarský
Ľuboslav HROMJÁK 159

REVIEWS

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. [Slovak History VI] 1945–1992.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s. 165

MULÍK, Peter – HROMJÁK, Ľuboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I. [Important Personalities from Spišské Podhradie I]* Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s. 169

TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne na poslovenčenie slovenských dejín. [Thorns for Slovakization of Slovak History] [Maurices Novae or New Thorns]* Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s. 172

MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko. [Bloody Road to Paradise. How and Why Communism Conquered Slovakia.]* Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s. 179

REPORTS

Spomienky významných osobností a historických udalostí v Matici slovenskej v roku 2021 [Memoirs of Eminent Personages and Historical Events in Matica Slovenská in 2021]
Radoslav ŽGRADA 185

List of Authoren 193

Betlenovo povstanie
Prvá výprava 1619 – 1621

Ivan Mrva

Úvod

Na sviatok Troch kráľov uplynulo rovných 400 rokov, keď sedmohradský kniežа Gabriel Betlen podpísal jednotlivé body Mikulovského mieru uzavretého na Silvestra roku 1621. Nasledujúci deň tak urobil aj panovník Ferdinand II. Takmer dva a pol roka trvajúca vojna, ktorá sa v historickej literatúre nie celkom výstižne nazýva povstaním Gabriela Betlena, sa skončila. Jeho hlavným dejiskom bolo dnešné územie Slovenska, kde sa odohrávali nielen krvavé vojenské stretnutia, ale aj dôležité štátne rokovania a politické dohody. Zápas Betlena a jeho prívržencov s Viedňou mal zvláštny priebeh. Spočiatku bol v znamení veľkých úspechov kniežaťa, keď otriasol habsburskou mocou takým spôsobom, že sa jej pád v krajinách strednej Európy zdal neodvratný. Betlen už siahal po uhorskej korune, no porážka českých vzbúrených stavov na Bielej hore spôsobila obrat. Ten nastal aj v postoji uhorských magnátov a veľkej časti šľachty spočiatku bezvýhradne podporujúcich Betlena.[1] Postupne prechádzali na habsburskú stranu a povstanie sa na sklonku roka 1620 zmenilo na občiansku vojnu, ktorá si vyžiadala množstvo ľudských aj materiálnych obetí. O intenzite bojov na Slovensku svedčí, že tu zahynuli významní cisárski vojvodcovia: víťaz od Bielej hory Charles Bonaventura de Longueval de Buquoy (1571 – 1621) a záchranca Ferdinanda II. v obkľúčenej Viedni generál Henri Duval gróf de Dampierre (1580 – 1620). Vojna na Slovensku v rokoch 1619 – 1621, prerušená deväťmesačným prímerím, zostáva tak trochu v tieni Bielej hory a Českej, resp. česko-falckej vojny, ktorá je všeobecne považovaná za prvú etapu tridsaťročnej vojny.

Tá bola prvým celoeurópskym konfliktom. Na desaťročia ovplyvnila vývoj na celom kontinente. Začala sa pre náboženské dôvody, keď proti sebe stáli dva tábory – katolícky a protestantský. Postupne sa zmenila na politický zápas, keď bez ohľadu na náboženskú orientáciu bojujúcich strán sa do popredia dostali mocenské a hospodárske záujmy. Vojna prebiehala najmä na území Rímsko-nemeckej ríše, v tej dobe nazývanej Svätá rímska ríša nemeckého národa, hoci jej súčasťou boli aj krajiny s prevahou slovanského obyvateľstva ako Čechy, Morava, Sliezsko, Lužica a Kranjsko. Bojovalo sa na Apeninskom polostrove a v španielsko- francúzskom pohraničí. Niekoľko vojnových výprav a rad krvavých bojov sa odohralo aj na Slovensku, hoci neležalo v ohnisku tridsaťročnej vojny.

---

[1] V prvej fáze povstania na strane Viedne zostali katolícki preláti, šľachta Slavónie a spomedzi uhorských magnátov Mikuláš a Pavol Pálfiovci, Juraj Zrínsky a Krištof Bánfi. Zvyšok magnátov bol v tábore Gabriela Betlena, no mnohí vyčkávali, ako sa jeho zápas s Ferdinandom II. bude vyvíjať, aby v pravý čas prešli na stranu víťaza. Ich zoznam uvádza gróf GALÁNTAI ESZTERHÁZY, Miklós. *Magyarország nádora.* I. Pest, 1863, s. 66-69.

Prológ

Začiatkom 17. storočia pomerne pokojné spolužitie protestantov a katolíkov na území Rímsko-nemeckej ríše bolo už minulosťou. Tak ako v iných krajinách Európy aj tu sa zvyšovalo náboženské napätie. Po viacerých krvavých incidentoch protestanti na ríšskom sneme v Regensburgu roku 1608 žiadali obnovenie Augsburského náboženského mieru z roku 1555, ale cisár Rudolf II. ich odmietol. Preto sedem protestantských nemeckých kniežat a 17 ríšskych miest spoločne založilo obranný spolok – Protestantskú úniu. V prípade napadnutia sa zaviazali vzájomne si pomôcť. O rok neskôr nemeckí katolícki svetskí a cirkevní kurfirsti si na obranu svojich záujmov založili Katolícku ligu. Jej náčelníkom sa stal Maxmilián Bavorský.

Dva proti sebe stojace náboženské tábory na území Nemecka zvýšili už beztak napäté vzťahy a bolo len otázkou času, kedy prepukne ich vzájomný zápas. Na obzore bol už aj koniec prímeria medzi protestantským Holandskom a katolíckym Španielskom dojednaným roku 1609. Predpokladalo sa, že vojna bude pokračovať. V tejto situácii pre rakúskych Habsburgovcov bolo šťastím, že cisár Matej roku 1616 dojednal s tureckým sultánom Ahmedom I. predĺženie Žitavského mieru o 20 rokov. Navyše Habsburgovci museli riešiť aj dynastický problém. Cisár Matej I. ani jeho dvaja ešte žijúci bratia z rakúskej vetvy nemali potomkov, takže nástupcom by mal byť niekto zo španielskej vetvy. V roku 1617 tzv. Oňatovou zmluvou španielsky kráľ Filip III. sa vzdal nástupníckych práv v prospech Ferdinanda Štajerského z vedľajšej vetvy. Cisár svojho španielskeho synovca za láskavosť odškodnil Alsaskom a niekoľkými habsburskými enklávami v Taliansku.[2] Nástup Ferdinanda z vedľajšej habsburskej línie na český a uhorský trón by znamenal posilnenie radikálneho katolíckeho krídla, čo znepokojovalo protestantov. Arcivojvoda a budúci panovník Ferdinand (1578 – 1637), vychovávaný v prísnom katolíckom duchu, absolvent jezuitskej univerzity v Ingolstadte, patril k rozhodným prívržencom katolíckej reformy. Za vlády vo vnútornom Rakúsku (Štajersko, Korutánsko, Kranjsko, Gorica a Prímorie) od roku 1596 nekompromisne presadzoval katolicizmus. Uprednostňoval metódu cukru a biča, bez krvavých obetí. Kto nebol ochotný konvertovať, mohol sa vysťahovať. Úspechy mu katolícki panovníci záviděli, dokonca jeho strýko cisár Rudolf II. na neho aj žiarlil, protestanti ho nenávideli.

Ohniskom konfliktu, ku ktorému smerovala Európa, sa stali Čechy. Tu rovnako ako v ďalších krajinách narastalo napätie medzi protestantskou väčšinou a katolíckou menšinou. V Čechách katolíci tvorili asi 15 % obyvateľstva, ale ich veľkou oporou bola habsburská dynastia, jezuiti a Španielsko. Protestantská väčšina nebola jednotná a často sa vyskytli spory medzi luteránmi a kalvínmi, početná bola aj českobratská cirkev, našli sa aj husiti, ba aj anabaptisti. Napriek námietkam protestantov bol Ferdinand Štajerský prijatý za českého kráľa, keď sa zaviazal, že dodrží krajinské slobody a Majestát Rudolfa II. zaručujúci v Čechách náboženskú slobodu. Uzavretie evanjelického kostola v Broumove, uväznenie protestujúcich mešťanov a demolácia rozostavaného chrámu

[2] WORATSCHEK, Grete, SCHEITHAUER, Erich, SCHMEISZER Herbert. *Geschichte Österreichs in Stichworten II.* Wien, 1972, s. 137.

v obci Hroby protestantov roztrpčilo, keďže došlo k porušeniu Majestátu. Sťažnosť cisár Matej II. nevypočul, navyše v máji 1618 zakázal konať zjazd protestantských stavov, ale tí panovníka ignorovali. Po burcujúcom prejave Henricha Mateja Thurna sa jeho účastníci radikalizovali a 23. mája 1618 sa predstavitelia stavov vybrali na Pražský hrad. V kancelárii prečítali cisárskym miestodržiteľom obvinenie z porušovania slobôd a prikročili k nevídanému činu. Oboch miestodržiteľov Viléma Slavatu a Jaroslava Bořitu z Martinic vyhodili z okien hradného paláca. Za nimi ešte letel aj pisár Fabricius. Pád z výšky asi 18 metrov bez väčších zranení všetci traja zázračne prežili, čo katolícka strana považovala za priaznivé znamenie. Tento čin bol začiatkom českého protihabsburského odboja a zároveň aj tridsaťročnej vojny. Vzbúrené protestantské stavy si zvolili 30-členné direktórium a z územia Českého kráľovstva vypovedali jezuitov, ktorých označili za pôvodcov útlaku. České povstanie sa rýchlo šírilo, ale nie všetci sa k rebélii pridali. Napríklad dlho vzdorovala katolícka Plzeň, až kým protestantské vojsko Karola Mansfelda mesto nedobylo.

Pol roka pred dramatickými pražskými udalosťami cisár Matej II. zvolal na január 1618 uhorský snem do Bratislavy. Vzhľadom na svoj zlý zdravotný stav ho dvakrát odročil, ale keď mu choroba neumožňovala podniknúť cestu do Bratislavy, vymenoval za splnomocneného zástupcu arcivojvodu Ferdinanda, ktorý napokon v marci snem otvoril. Po dlhých vyjednávaniach zhromaždené stavy miesto zosnulého palatína Juraja Turzu zvolili do najvyššej svetskej hodnosti Žigmunda Forgáča, ktorý len pred krátkym časom konvertoval na katolicizmus. Ďalším bodom bola voľba panovníka. Arcivojvoda Ferdinand súhlasil, že dodrží všetko, čo stavy požadovali. Hlavnou podmienkou bolo rešpektovanie náboženskej slobody v súlade s Viedenským mierom, potom aj starostlivosť o pohraničné pevnosti, zaviazal sa tiež, že bude brať ohľady na výsady miest, korunovačné klenoty ponechá v krajine a do veliteľských funkcií vymenuje len osoby domáceho pôvodu. [3]

Až po potvrdení záväzku sa mohla konať korunovácia v bratislavskom Chráme sv. Martina. Najprv palatín Žigmund Forgáč mocným hlasom trikrát sa opýtal zhromaždených ľudí, či si želajú mať Ferdinanda za kráľa. Tri razy sa ozvalo mohutné „chceme“. Až potom spoločne s ostrihomským arcibiskupom Petrom Pázmáňom Ferdinandovi položili na hlavu korunu. Pri opásaní panovníka sa roztrhol pás, na ktorom visel meč sv. Štefana a spadol na zem. Navyše z koruny odpadol kúsok zlatej retiazky. [4] Dve nehody pri tomto slávnostnom akte sa považovali za zlé znamenie. Ešte počas snemových rokovaní zavítal do Bratislavy tajný emisár vzbúrených českých stavov, svetoznámy lekár, filozof a historik, rektor pražskej univerzity Ján Jesenius – Jesenský, pochádzajúci po otcovi z Veľkého Jasena v Turci. Mal ovplyvniť postoj uhorských stavov v neprospech voľby Ferdinanda. Neuspel a navyše ho palatín Forgáč nechal zatknúť a dopraviť do Viedne. Po niekoľkomesačnom väznení dal prísľub, že sa v politike nebude angažovať a mohol

[3] BÉRENGÉR, Jean. *Kecskeméty Károly: Országgyülés és parlamentélet Magyarországon 1608-1918*. Budapest, 2005, s. 63.

[4] *Magyarország emléknapjai*. Ed. Kérekgyártó Árpád. Budapest, 1987 (reprint), s. 329-330.

sa vrátiť do Prahy. Snem sa po korunovácii rozišiel a ťažko chorý cisár Matej potvrdil všetky zákonné články prijaté stavmi.

V tej dobe cisárske sily vyslané na potlačenie českej vzbury prenikli až k Čáslavi, ale keď vzbúrencov vojensky podporili aj stavy dvoch krajín českej koruny Sliezska a Lužice, cisárski sa museli stiahnuť. Morava spravovaná katolíckou menšinou a opatrným zemským veliteľom Karolom zo Žerotína váhala. Markgrófstvo sa až do mája 1619 neodhodlalo vystúpiť proti Haburgovcom, čím sa narušilo spojenie českých odbojníkov s protestantmi v Uhorsku aj Dolnom Rakúsku.

V decembri 1618 sa nad Európou objavila kométa so zahnutým chvostom ako turecká šabľa. Celých 30 dní žiarila na oblohe a prestrašila obyvateľstvo celej Habsburskej ríše[5] a najmä Viedenčanov. Obávali sa, že vojna im čoskoro zaklope na dvere.[6] Ich tušenie sa čoskoro začalo plniť. V dobe vzrastajúcich obáv 20. marca 1619 zomrel cisár Matej I. Jeho smrť pochovala nádej na mierové vyrovnanie s českými vzbúrencami. Prevahu na viedenskom dvore získala španielska strana, presadzujúca silové riešenie. Ferdinand II. zvolal na 26. mája do Bratislavy ďalší snem. Osobne ho nemohol prísť otvoriť, lebo pred bránami Viedne stálo vojsko českých vzbúrencov vedené Matejom Thurnom. Panovník sa nachádzal v zdanlivo bezvýchodiskovej situácii. Vzhľadom na pretrvávajúce sympatie viedenských protestantov k vzbúreným českým stavom sa zdalo, že je otázkou času, kedy Thurnovým oddielom Viedeň otvorí brány. Nečakaný príchod pluku, ktorému velil generál Henry Duval de Dampierre, a víťazstvo katolíckeho vojska nad Mansfeldom v Čechách v poslednej chvíli zvrátili situáciu v prospech Ferdinanda II. Oddiely českých rebelov sa stiahli z Rakúska a panovník sa mohol vydať na cestu do Frankfurtu, kde ho čakala korunovácia za cisára Svätej rímskej ríše nemeckeho národa. Turbulentné udalosti v Habsburskej ríši ovplyvnili aj bratislavské snemovanie. Delegácia uhorských pánov navštívila český vojenský tábor pri Viedni s oficiálnym poslaním sprostredkovať mier, zároveň však spišský župan a preddunajský kapitán Stanislav Turzo viedol tajné rokovania s veliteľom stavovského vojska Thurnom o spoločnom vojenskom vystúpení. České stavy vyslali do Bratislavy poverencov, ale tí nemohli získať súhlas uhorskej šľachty na obnovenie konfederácie z roku 1608. Ich vyjednávania blokoval arcibiskup Peter Pázmáň, ktorý bol najdôležitejšou osobnosťou snemu. Na rokovaniach sa riešila predovšetkým náboženská otázka. Oba tábory sa vzájomne obviňovali z porušovania slobody vierovyznania potvrdenej Viedenským mierom a krajinskými zákonmi.

Evanjelici sa sťažovali na ostrihomského arcibiskupa Pázmáňa, ktorý nechal zo Šale a okolitých dedín vyhnať evanjelických kazateľov. Ten odpovedal, že radšej nech zostanú arcibiskupské obce prázdne, ako by mal v nich trpieť protestantské kostoly.

Sťažnosti smerovali aj na bratislavského župana Štefan Pálfiho, že v Šamoríne dal postaviť šibenicu pre obyvateľov, ktorí by sa odvážili povolať do mestečka evanjelického

---

[5] Jej prelet pozoroval v Bytči aj Juraj Závodský, sekretár Juraja a jeho syna Stanislava Turzu a potom aj vdovy Alžbety Coborovej. Vo svojom denníku poznamenal, že bola neobyčajne veľká a keď sa objavila nad Bytčianskym hradom, svojím chvostom akoby ho prikryla. ZÁVODSZKY, Georgii diarium. *Adparatus adhistoriam Hungariae.* Ed. Matthias Bel, Posonii, 1735, s. 374.

[6] *Codex sanitario –medicinalis Hungariae. Tomus I.* Ed. Franciscus Xaver Linzbauer. Budae, 1852-1856, s. 218.

duchovného. Katolíci oponovali obsiahlym výpočtom neprávostí a poukazovali na sústavné porušovanie náboženskej slobody protestantskými šľachticmi aj mešťanmi. Zemepáni udeľovali poddaným pokuty za návštevu katolíckych omší. Sťažovali si na slovné aj fyzické útoky na katolíckych kňazov. [7] To, čo sa dialo na bratislavskom sneme, odohrávalo sa vo viacerých krajinách Európy. Protestanti a katolíci sa navzájom hašterili, kto nesie väčšiu vinu na náboženských roztržkách. Vzájomné obviňovania oboch konfesií a úspechy českých vzbúrencov napokon doviedli snemovanie do slepej uličky. Stavy sa rozišli bez prijatia jediného zákona, hoci si to pomery naliehavo žiadali. Ferdinand II. bol v tej dobe zamestnaný ríšskymi záležitosťami a po zdĺhavých vyjednávaniach ho kurfirsti na sneme vo Frankfurte 23. augusta 1619 jednohlasne zvolili za rímsko-nemeckého cisára.

Betlenovo prvé ťaženie (1619 – 1620)

Českí vyslanci sa v Bratislave presvedčili, že uhorské stavy nemôžu poskytnúť vojenskú pomoc a pozornosť obrátili na sedmohradské kniežа Gabriela Betlena. Na jeho dvor zavítal poverenec Jaroslav Zmeškal, ktorý prostredníctvom ďalších ľudí vybavil aj predbežný sultánov súhlas s vojenským vystúpením Sedmohradska. Na prahu merania síl medzi oboma konfesiami bol Gabriel Betlen veľkou nádejou protestantov. V roku 1613 s tureckou podporou zaujal sedmohradský trón, čo vyvolalo vo Viedni znepokojenie. Panovníkovi poradcovia spočiatku navrhovali vojenskú intervenciu, to však bolo vzhľadom na osmanský protektorát nad kniežatstvom riskantné. A tak po rokovaniach v Trnave v máji 1615 Matej II. uzavrel s Betlenom zmluvu. Cisár potvrdil nezávislosť kniežatstva a Betlena vo funkcii, keď uznal príslušnosť Sedmohradska k uhorskej korune. V tajnom dodatku sa Betlen zaviazal, že nezávislosť bude trvať, pokiaľ Budín a Jáger zostanú v tureckých rukách a v prípade potreby podporí Habsburgovcov v boji proti Turkom. V nasledujúcich rokoch Sedmohradské kniežatstvo konsolidoval hospodársky a pozdvihol ho aj kultúrne. Jeho ambíciou bolo upevnenie nezávislosti krajiny a rozšírenie jej vplyvu v stredoeurópskom priestore. Najmä jeho zásluhou až do konca päťdesiatych rokov 17. storočia bolo Sedmohradsko dôležitým geopolitickým činiteľom v stredovýchodnej Európe a na Osmanskej a Habsburskej ríši viedlo prakticky nezávislú politiku.

Dňa 26. augusta 1619, teda v ten istý deň, keď české stavy vyhlásili Ferdinanda II. za zosadeného a za panovníka si zvolili Fridricha Falckého, začal Gabriel Betlen vojenskú akciu proti Viedni. Už v prvých septembrových dňoch sa v Abovskej a Gemerskej stolici objavili oddiely hajdúchov pod vedením Juraja Rákociho. Tento uznávaný vojenský veliteľ pochádzajúci z Rakovca v Zemplínskej stolici stál na čele vplyvnej skupiny protihabsbursky a protikatolícky naladenej šľachty z horných častí Uhorska a patril k popredným vojenským činiteľom Sedmohradska. Po istom váhaní košický mešťania 5. septembra otvorili jeho oddielom brány a väčšina posádky sa k nim pridala. Veliteľa Horného Uhorska Ondreja Dóciho Rákoci zajal a nechal internovať v Sedmohradsku. Jeho hajdúsi v Košiciach zversky zavraždili troch jezuitov, ktorých začiatkom 20. storočia vyhlásili za blahoslavených a roku 1995 za svätých. Hajdúsi prepadli jasovský kláštor, kde

[7] KATONA, Stephanus. *Historia regni Hungariae, tomulus XI. ordine XXX.* Budae, 1794, s. 167-177.

zajali titulárneho biskupa Ladislava Majténiho. Po fyzickom týraní sa mohol za veľkú čiastku vykúpiť. Na zvesti o prieniku hajdúchov pod Tatry spišský prepošt Hosútóty ušiel do Poľska. Keďže sa mu ušiel titul „Kladivo na heretikov", bol najvyšší čas. V snahe zabrániť väčším škodám na opustenom majetku, Spišská stolica poverila Baltazára Petrócyho, aby dohliadal na budovy a stodoly, v ktorých bola už uskladnená časť úrody. [8] Prevažná časť spišskej šľachty sa pridala k Betlenovi, ale mnohí tak urobili len pod tlakom okolností. Dedičný spišský župan Stanislav Turzo patril medzi umiernených prívržencov sedmohradského kniežaťa a nemal v úmysle sa podieľať na úplnom pretrhnutí zväzkov s Habsburgovcami. Keď v septembri 1624 Ferdinand II. udelil Spišskej stolici a županovi právo používať na potvrdenie písomností červený vosk, pripomenul vernosť a stálosť spišských magnátov a šľachticov vo vojnových aj v mierových rokoch. Výsadná listina síce nesie stopy obvyklej frazeológie, no tak trocha vystihuje postoje tunajšej šľachty, u ktorej Betlen postupne strácal sympatie, a aj Stanislav Turzo sa z prívrženca stal napokon jeho protivníkom. [9] Jeseň 1619 bola však v znamení víťazného ťaženia Gabriela Betlena. Na čele asi 15-tisícového zboru zaujal 12. septembra Debrecín. Odtiaľ zaslal listy stoliciam aj popredným magnátom. Oravskému županovi a dedičovi rozsiahlych panstiev Imrichovi Turzovi dal na vedomie, aké úspechy už dosiahol, a predpovedal, že keď prekročí rieku Tisu, šľachta na východe sa k nemu pripojí. O dva dni sa k Betlenovi dostavil Imrich Just, osobitný vyslanec Imricha Turzu, a doniesol množstvo listov so správami o situácii na Slovensku, ktoré Betlena veľmi tešili.[10] 20. septembra vtiahol do Košíc a vyhlásil sa za ochrancu protestantov. Do mesta zvolal predstaviteľov stolíc a miest Horného Uhorska. Prítomní zvolili Juraja Rákociho za hlavného veliteľa Horného Uhorska, Betlena poctili titulom gubernátora a ochrancu krajiny a prisahali mu vernosť. Rákoci nariadil stoliciam osobnú insurekciu. Betlen sa s hlavnými silami vydal na pochod od Košíc na Spiš. Stolica aj slobodné kráľovské mesto Levoča sa pripravovali na príchod gubernátora, ochrancu krajinskej slobody a protestantov, no jeho vojsko, v ktorom bolo aj veľa Turkov, vyvolávalo obavy. Vzhľadom na stupňujúci sa konflikt v Čechách a v niektorých rakúskych krajinách a ťažko predvídateľný postoj Turkov sa budúcnosť zdala byť veľmi neistá, kto mal možnosť, pripravoval sa na ťažké časy. Na sviatok sv. Michala (29. 9.) Betlen dorazil do Levoče, kde ho mešťania okázalo privítali, odovzdali mu kľúče od brán a vystrojili hostinu. Slávnostné hodovanie narušili Betlenovi vojaci, ktorí sa nedostali do mesta. Vyplienili mestské majere, mlyny a záhrady. Rovnaký osud stihol aj Harichovce, Iliašovce, Kurimany, Repaše a ďalšie obce. V Spišskom Podhradí spálili päť domov akiste z náboženských dôvodov, keďže patrili kapitule. Na poradu so sedmohradským kniežaťom do Levoče dorazili štyria turecký pašovia na čele s budínskym.[11] Hlavnou témou ich rozhovorov boli plány ďalšieho postupu. Ešte 30. septembra poslal z Levoče list trenčianskemu a liptovskému županovi Gašparovi Ilešházymu, ktorý

[8] WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacri et profani*, vol. 2. Viennae, 1773, s. 102.
[9] Tamže, s. 20-23.
[10] SZÁDECZKY, Kardos Lajos. *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye.* Századok, 1915, s. 356.
[11] BAL, Jeromos, FÖRSTER, Jenő a KAUFFMANN, Aurél (trans. a ed.). *Hain Gáspar Lőcsei krónikája*, s. 155.

patril medzi jeho tajných prívržencov. Objasnil mu vojenskú situáciu a najbližšie zámery. Nezabudol pripomenúť, že sa na rozdiel od Bočkaja snaží udržať disciplínu svojho vojska a obmedziť rabovanie.[12] To sa však nepotvrdilo. Kým Betlen tiahol so sprievodom z Levoče do Kežmarku, jeho vojaci na okolí Popradu vyplienili viaceré obce. Evanjelický kazateľ Ján Leibitzer si 30. septembra 1619 poznamenal: *„Gabriel Betlen pritiahol s veľkým vojskom a zriadil si tábor pri mestečku Poprad. Mnohí sa z neho rozutekali a tu v Hozelci narobili veľké škody. Mne z hlavy strhli hodvábnu čiapku. Zabili mi všetky husi, kačice a holuby. Knieža sa medzitým zdržiaval v Kežmarku so svojím veľkým sprievodom.“* [13] Na Spiši Betlen dlho nepobudol a nasledoval svoje oddiely, ktoré medzitým zaujali horné Považie a už 2. októbra Štefan Petneházy s tisíckou jazdcov obsadil Žilinu. O dva dni Gabriel Betlen na pozvanie oravského župana Imricha Turzu obedoval v Bytčianskom kaštieli. Jediný syn v roku 1616 zomrelého palatína Juraja Turzu sa k Betlenovi pripojil so všetkou svojou zbrojnou mocou, ktorú tvorili štyri pešie a štyri jazdecké zástavy.[14] Zatiaľ sedmohradské vojsko pokračovalo vo víťaznom ťažení. Nebolo sily, ktorá by ho zastavila, magnáti jeden po druhom sa pridávali k Betlenovi.

Bratislavská mestská rada 26. septembra rokovala o Betlenovej výzve podporiť jeho akciu, ktorú rozoslal po krajine ešte z Debrecína pred dvoma týždňami. Mesto už muselo prijať opatrenia, aby zabránilo vniknutiu skupinám utečencov, ktorí zo strachu pred sedmohradskými oddielmi a ich osmanskými spojencami hľadali za múrmi mesta a pod ochranou hradu bezpečie. Pre obavy z nedostatku potravín a zo strachu pred rozšírením epidémií mestská rada nariadila zavrieť pred utečencami brány.[15] Betlenove oddiely sa zatiaľ bez boja zmocnili celého Považia a František Rédey (Rhédey) opanoval Nové Zámky, keďže ich veliteľom bol preddunajský kapitán a spišský župan Stanislav Turzo, ktorý zatiaľ patril medzi prívržencov sedmohradského kniežaťa. Už 10. októbra 1619 Betlen dorazil do Trnavy, kde rokoval s vyslancami zvoleného českého kráľa Fridricha Falckého o spoločnom postupe a prijal od nich záloh 40-tisíc zlatých. Vyhlásil, že v Uhorsku niet šľachtica, pevnosti ani mesta s výnimkou Bratislavy, ktoré by neboli na jeho strane.

Rôzne živly z radov šľachty a sedliactva využili zmätok a rozvrat, ktoré sú sprievodným javom všetkých pohnutých udalostí, a ešte pred príchodom Betlena vyrabovali kúrie a stodoly zemanov v Nitrianskej stolici. Stoličné orgány nariadili vyšetrovanie, navrátenie rozkradnutých vecí a dobytka a potrestanie vinníkov, ale črtala sa len malá nádej, že páchatelia budú niekedy vypátraní a potrestaní.[16]

Ferdinand II. musel čeliť ďalšiemu náporu českého stavovského vojska opäť ohrozujúceho Viedeň. Betlen českým spojencom poslal na pomoc 8-tisícový zbor. Mladší brat

---

[12] Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz. Ed. SZÁDECZKY, Lajos. *Magyar történeti tár,* 1915, s. 7-11.
[13] KATONA, Stephanus. *Historia regni Hungariae,* tomulus XI. ordine XXX. Budae, 1794, s. 227.
[14] Tamže, s. 228.
[15] LUKINICH, Imre. *Bethlen Gábor és Pozsonyi városa.* Századok, 1921/1922 (LV.-LVI.) s. 14.
[16] *Monumenta Hungariae juridico historica. Corpus statutorum, tomus IV., pars I. Statuta et articuli municipiorum Hungariae cis Danubiorum.* Eds. Kolozsváry Sándor, Óvari Kelemen. Budapest, 1896, s. 149-150.

cisára arcivojvoda Leopold, pasovský biskup, poslal na lodiach k Bratislave asi 1 200 mušketierov a ďalších ozbrojencov, aby sa obrana strategicky dôležitého mesta posilnila. Bratislavskí mešťania odvolaním sa na svoje staré výsady im odmietli otvoriť brány a ani palatín a strážcovia koruny ich nevpustili na hrad. Utáborili sa v domoch na predmestiach v blízkosti bratislavských hradieb. Cisárski vojaci podcenil strážnu službu v presvedčení, že nepriateľ je ešte ďaleko a panujúce nepriaznivé počasie znemožňuje rýchle presuny. Betlen ich však prekvapil, potvrdiac tak vojvodcovský talent. S početnými jazdeckými silami ešte v noci vyrazil z tábora pri Senci a hajdúsi už okolo štvrtej ráno 14. októbra udreli na nič netušiaceho protivníka. Podpálili bratislavské predmestia a cisárskych vojakov, ktorých útok prekvapil ešte v hlbokom spánku, hajdúsi poľahky premohli. Katastrofa pod bratislavskými hradbami bola nevídaná, údajne viac ako dve tisícky cisárskych vojakov boli zabité alebo zajaté. Podľa Betlena sa z 2 800 Nemcov zachránili sotva tri stovky. Pritom sám stratil sotva 50 chlapov. Veliteľ cisárskeho zboru Krištof Tieffenbach pripustil 400 zabitých. Tri ťažké delá, ktoré privliekol k Bratislave, nechal nahádzať do Dunaja, aby sa ich protivníci nezmocnili. V hlásení sa posťažoval, že z mesta na nepriateľa nepadol ani jediný výstrel.[17] Juraj Závodský vo svojich zápiskoch uvádza, že hajdúsi zabili 1 300 príslušníkov cisárskeho vojska, čo sa zdá byť pravdepodobnejšie ako Betlenove nadhodnotené a Tieffenbachove podhodnotené údaje.[18] Pod dojmom ťažkej porážky cisárskych bratislavskí mešťania otvorili sedmohradským oddielom brány. Rovnako palatín Žigmund Forgáč si uvedomil, že v tejto situácii hrad neubráni a 18. októbra ho vydal aj s korunovačnými klenotmi, ktoré tu boli uschované. Betlen sa s palatínom dohodol na zvolaní snemu už na 11. novembra a knieža vzápätí na snemové rokovania pozýval svojich prívržencov. [19] Ferdinand II. oznámil, že taký snem neuzná, ale v záujme zmierenia je pripravený sám ho zvolať.

Počas krátkeho pobytu v Bratislave Betlen v Dóme sv. Martina dal slúžiť ďakovnú omšu za víťazstvo. Bola to prvá u nás zaznamenaná ekumenická bohoslužba, rímskokatolícky kňaz vykonával obrady, obaja protestantskí kazatelia – kalvínsky a luteránsky držali kázeň. [20] Už na konci októbra niekoľko Betlenových pomocných oddielov s vojskom českých rebelov obliehalo Viedeň. Súčasne s vojnou medzi habsburskými silami a protestantskými armádami sa rozhorela aj propagandistická vojna. Uhorskú verejnosť zaplavovali zvesti, že Habsburgovci ponúkli Turkom odstúpenie niekoľkých pevností, finančný dar a zvrchovanosť nad šesťdesiatimi pohraničnými dedinami v prípade, ak zostanú neutrálni. [21] Po predchádzajúcich skúsenostiach s habsburskou nejednoznačnou politikou voči Osmanskej ríši mnohí tomu aj verili.

Na jeseň 1619 osud Viedne opäť visel na vlásku. Ferdinand II. sa prostredníctvom diplomacie snažil oslabiť nebezpečnú protestantskú koalíciu, ktorej ešte nedokázal vojensky čeliť. Aby skoncoval s podporou Betlena zo strany Osmanskej ríše, prostredníctvom svojho

[17] LUKINICH, Imre. Bethlen Gábor..., *c. d*., s. 18-19.
[18] ZÁVODSZKY, Georgii diarium. *C. d.*, s. 375.
[19] SZÁDECZKY, Kardos Lajos. *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye*. Századok, 1915, s. 363.
[20] LUKINICH, Imre, *c. d.*, s. 20.
[21] KATONA, *c. d.*, s. 205.

vyslanca cisár údajne ponúkal Turkom prepustiť Vacov, Vesprím a Tatu a 100-tisíc zlatých. Turci však nereagovali. O ponuke sa zo spoľahlivých zdrojov v Istanbule dozvedel aj Betlen a v marci 1620 o snahách Viedne písomne informoval spišského župana Stanislava Turzu. Viac porozumenia cisárska diplomacia našla na dvore poľského kráľa Žigmunda III. V poľskom pohraničí prívržencom habsburskej strany kráľ umožnil organizovať vojenské oddiely a krajinským hodnostárom dal pokyn, aby im boli nápomocní.[22] Cisárskemu vyslancovi v Poľsku grófovi Althanovi a zemplínskemu magnátovi Jurajovi Drugetovi sa tak podarilo zhromaždiť osemtisícový zbor, ktorý vpadol cez Dukliansky priesmyk na Zemplín. Betlenov hornouhorský veliteľ Juraj Rákoci sa pokúsil protivníka zastaviť, ale neďaleko Humenného jeho vojsko 23. novembra utrpelo porážku. Rákociho vojsko pozostávalo zväčša zo zmobilizovaných stoličných oddielov. Levoča musela niekoľko dní pred Drugetovým vpádom postaviť 200 peších žoldnierov a podľa záznamov levočského kronikára mnohí z nich padli. [23] Príčinou porážky bolo podcenenie protivníka a nízka morálka šľachtických insurgentov, ktorí opustili bojisko a zanechali nepriateľovi veľkú korisť.[24] Drugetovi kozáci prenikli k Sečovciam a mestečko spálili. Zakrátko sa objavili pod Košicami a mesto vyzvali na kapituláciu. Drugetovo ťaženie zachránilo Ferdinanda II. od pohromy. O vpáde nič netušiaci Gabriel Betlen 24. novembra 1619 na čele spojených uhorsko-českých vojsk po novom lodnom moste pri Bratislave prekročil Dunaj a tiahol na Viedeň, ktorú plánoval dobyť. Podarilo sa mu obsadiť viedenské predmestia a pripravoval sa na útok. Keď dorazila sprava o Drugetovom vpáde, ktorým boli ohrozené jeho spojenia so Sedmohradskom, 30. novembra stiahol vojsko spod viedenských hradieb a na východ poslal niekoľko zborov. Juraj Séči tiahol od Viedne k Fiľakovu a Petneházy cez Liptov na Spiš. Kým však v zimnom čase dorazili do horných častí Uhorska, uplynul takmer mesiac a zatiaľ kozáci vyrabovali mnoho obcí najmä v povodí Torysy od Prešova až k poľským hraniciam. Začiatkom januára Drugetov zbor sa stiahol do Poľska, ale kozáci si okrem bohatej koristi odvliekli mnoho mladých dievčat.[25] Plienenie kozákov a Poliakov pobúrilo verejnú mienku, šľachta požadovala odvetný vpád do Poľska. Našlo sa však iné riešenie. Už 21. júna hlavný organizátor diverzie proti sedmohradskému kniežaťu Juraj Druget náhle zomrel v poľskom exile. Šírili sa zvesti, že bol otrávený. [26]

Medzitým v Bratislave prebiehali snemové rokovania. Vzhľadom na úspechy protihabsburskej koalície prevládala snaha zbaviť Ferdinanda II. trónu. Vyslanci Levoče oznámili domov, že už 12. januára bude voľba a korunovácia Betlena za uhorského kráľa. Palatín Žigmund Forgáč a viacerí ďalší zaujali však rezervovaný postoj. Padali aj návrhy odčleniť

---

[22] DEMKÓ, Kálmán. *A magyar-cseh confederatio és a Besterczebányai országgyülés 1620-ban.* Századok, 1886, s. 109.

[23] Značné straty levočských pešiakov potvrdzuje aj list mestského predstavenstva vyslancom na bratislavskom snemovaní z 10. decembra 1619. DEMKÓ, Kálmán. *Adatok az 1619-1620-iki pozsonyi országyülés történetehez*. Századok, 1881, s. 432.

[24] BAL, Jeromos, FÖRSTER, Jenő a KAUFFMANN, Aurél. *C. d.*, s. 155.

[25] GENERSICH, Christian. *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmárk in Oberungarn, am Fusse der Carpathen*, vol. 1. Kaschau, 1804, s. 365.

[26] ZÁVODSZKY, Georgii diarium. *C. d.*, s. 376.

Horné Uhorsko až po Tatry[27] a poskytnúť túto čiastku Betlenovi po dobu jeho života. Napokon z toho nič nebolo, lebo aj tu sa názory rozchádzali. Stavy mu však odsúhlasili titul kniežа Uhorska a právo disponovať kráľovskou mocou na územiach, ktoré ovládal za asistencie palatína a radcov. Nariadili osobnú insurekciu každému šľachticovi schopnému držať zbraň a za 10-tisíc zlatých vyzbieraných v stoliciach sa malo dodatočne postaviť 3-tisíc pešiakov. Na bratislavskom panovníkom neuznanom sneme účinkovali aj vyslanci českých, moravských, sliezskych a rakúskych protestantských stavov, ktorí s uhorskými stavmi 15. januára uzavreli večné spojenectvo. Zároveň bolo dohodnuté vyslanie posolstva do Čiech, Nemecka, Poľska a k sultánovi. Betlen poveril Imricha Turzu, plynule hovoriaceho po slovensky a po česky, aby v Prahe dohodol podrobnosti spojenectva s českým kráľom a vzbúrenými stavmi. No už na druhý deň Betlenovi poverenci dojednali s cisárom prímerie platné až do sviatku sv. Michala (29. septembra). Podmienky boli veľmi výhodné: Ferdinand II. zvolá nový snem, Betlenovi prenechá vládu nad hornouhorskými stolicami, štyri z nich budú pripojené k Sedmohradsku aj s hradom a panstvom Mukačevo, okrem toho Betlen obdrží sliezske vojvodstvá Opole a Ratibor aj s titulom ríšskeho kniežaťa a v Českom kráľovstve dostane majetok v hodnote 200-tisíc zlatých. [28]

Prímerie

Pokoj zbraní kniežа využil na vnútornú konsolidáciu územia, ktoré ovládal. Za dočasné sídlo si zvolil Košice. Mesto, ktoré bolo centrom horného Uhorska, viac vyhovovalo odboju ako Bratislava, ležiaca na rakúskych hraniciach s obyvateľstvom zväčša nemeckej národnosti, kde tradične prevládali sympatie s habsburským rodom. Dňa 18. februára sa skončil panovníkom neuznaný snem v Bratislave, kde bolo rozhodnuté, že ďalšie snemovanie sa začne 31. mája v Banskej Bystrici, vyslanci potvrdili náboženskú slobodu a prijali uznesenie, že do Čiech, k ríšskym kniežatám, do Poľska a k Porte sa vyšlú osobitné posolstvá. Ferdinand II. napriek Betlenovmu želaniu neuzavrel rovnaké prímerie s českými vzbúrencami, ktorých chcel za každú cenu vojensky premôcť. Betlen si uvedomoval, že len užšou spoluprácou s českými protestantmi a aj s pomocou Turkov má nádej odolať sústredenému náporu katolíckeho tábora, ktorý začiatkom roka 1620 už nadobúdal konkrétnu podobu. V polovici marca 1620 odišla do Prahy delegácia dvoch desiatok uhorských pánov. Na jej čele bol len 23-ročný dedičný oravský župan Imrich Turzo, jeden z hlavných podporovateľov Betlena. Po niekoľkotýždňových vyjednávaniach obe strany obnovili uhorsko-českú stavovskú konfederáciu z roku 1606, ku ktorej pristúpili aj Fridrich Falcký s Gabrielom Betlenom. Obe strany sa dohodli, že budú úzko spolupracovať vo vojenskej aj politickej oblasti, bez vedomia druhej nevypovedajú vojnu ani neuzavrú mier, na svojich územiach nedovolia účinkovať jezuitom, vzájomne si zaručia slobodný obchod, budú vydávať spoločné peniaze a do Istanbulu vyšlú posolstvo

---

[27] Demkó v štúdii Adatok az 1619-1620-iki pozsonyi országgyülés történetehez identifikoval geografické označenie udané levočskými mešťanmi „Alt Vater“ ako Fatru. Pravdepodobne však šlo o Tatry, jeden z najvyšších tatranských končiarov ľud v 17. storočí nazýval Starý otec.

[28] SZÁDECZKY, Kardos Lajos. *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye*. Századok, 1915, s. 364.

so žiadosťou o podporu. Na druhej strane české stavy prisľúbili uhorským spojencom ročne 50-tisíc zlatých na protitureckú obranu. [29]

Fridrich Falcký v snahe utužiť vzájomné vzťahy nielen diplomatickými rokovaniami si Imricha Turzu zvolil za krstného otca svojho práve narodeného syna. Nasledovali porady hornouhorských stolíc a miest v Košiciach, kam poslal svojich zástupcov aj Kežmarok. Keďže bolo rozhodnuté, že sa bude pokračovať v boji, na stolice a mestá uvalili mimoriadne dane, kežmarskí mešťania museli zaplatiť 700 toliarov. [30] Betlen, ktorý medzitým vybavoval sedmohradské záležitosti a zdržiaval sa v Košiciach, zavítal 17. mája do Levoče, kde sa mala konať porada hlavných krajinských hodnostárov, ale palatín Žigmund Forgáč už neprišiel, preto sa knieža vrátil do Košíc. O intenzite Betlenových diplomatických stykov svedčí aj jeho krátky pobyt v Levoči, počas ktorého rokoval s delegáciou česko-moravsko-rakúskych konfederovaných stavov, kráľovskými komisármi Ferdinanda II. a navštívili ho aj traja turecký pašovia. [31]

V posledný májový deň roku 1620 sa v Banskej Bystrici začal snem. O rokovania bol veľký záujem. Do mesta, ktoré s odstupom 78 rokov opäť hostilo snemových ablegátov, sa dostavili aj francúzski, poľskí, turecký, českí, moravskí a sliezski vyslanci. Knieža Betlen zavítal do Bystrice 10. júna popoludní sprevádzaný ôsmimi tisíckami vybraných vojakov, viacerými magnátmi a vyslancami z cudziny. [32]

Cisárska delegácia sa objavila až 1. augusta. Jej energický vedúci plukovník a neskorší maršal Ramboldo Collato nebral veľké ohľady na protokol. Do rokovacej miestnosti vstúpil s pokrytou hlavou, vytiahol z pošvy meč a zaujal kreslo vyhradené Betlenovi. Sebavedome vyhlásil, že o krajinských záležitostiach môžu rokovať len panovníkom poverené osoby. Bystrické rokovania vyhlásil za neplatné a snem za rozpustený. [33] Potom ako cisárska delegácia Bystricu opustila, iniciatívy sa ujala radikálna opozícia a turecký vyslanec prečítal 18. augusta sultánov ferman odporúčajúci Betlena za uhorského panovníka. O týždeň stavy vyplnili prianie Osmana II., zosadili Ferdinanda II. a za kráľa si zvolili sedmohradské knieža. Uhorský snem s ročným oneskorením postupoval rovnako ako českí protestanti, ale Betlen patril k rozvážnym politikom. Jeho hlavným cieľom bolo upevnenie Sedmohradska. Aby si nezahatal cestu k zmiereniu s Ferdinandom II, nedal sa korunovať, aj keď mal korunovačné klenoty vo svojej moci. Niektoré pramene naznačujú, že v skutočnosti po korune v kútiku duše túžil.[34] Napriek tomu, že bol pánom Uhorska, v konflikte s Habsburgovcami sa na spojencov nemohol

---

[29] *Magyarország történeti kronológiája II.* Ed. Benda Kálmán. Budapest, 1989, s. 449.

[30] GENERSICH, Christian. *C. d.*, s. 367.

[31] BAL, Jeromos, FÖRSTER, Jenő a KAUFFMANN, Aurél (trans. a ed.). *Hain Gáspar Lőcsei krónikája*, s. 155.

[32] LUKINICH, Imre. *C. d.*, s. 177.

[33] Plukovník Collato bol za svoje neohrozené účinkovanie a iné služby odmenený konfiškovaným panstvom Brtnice neďaleko Jihlavy.

[34] Keď ho Betlenov dvorný kazateľ Peter Alvinci žiadal , aby sa nechal korunovať, knieža mu odpovedal, že uhorského kráľa môže korunovať len ostrihomský arcibiskup. Alvinci sa vraj ponúkol, aby ho Betlen vymenoval za ostrihomského arcibiskupa, čím bude táto prekážka odstránená. „Právo menovať biskupov prináleží len kráľom a ja som ich rady ešte nerozmnožil," odpovedal vraj Betlen. KATONA, Stephanus. *Hisoria regni Hungariae, tomulus XI. ordine XXX.* Budín, 1794, s. 496.

veľmi spoliehať. Český stavovský odboj na konci leta 1620 ochaboval a Osmanská ríša sa v tej dobe dostala do vojny s Poľskom.

Zákony prijaté na bystrickom sneme v náboženských záležitostiach potvrdili, že katolícka cirkev sa dostala do defenzívy, aj keď boli prítomní aj katolícki magnáti a šľachtici. V porovnaní s protestantmi boli v menšine. Snemoví vyslanci sa zákonom pokúsili utlmiť pretrvávajúce náboženské rozbroje. Kňazom všetkých troch cirkví sa zakázalo písomne, v kázni alebo aj v spoločenskom rozhovore napadnúť inú cirkev. Na náboženský zmier mali dozerať obrancovia viery (defensores religionis), vybraní zo všetkých troch recipovaných náboženstiev pre každý krajinský dištrikt – zadunajský, preddunajský aj hornouhorský. Opäť raz bola potvrdená náboženská sloboda v znení Viedenského mieru a ďalších dodatkov. Katolícke biskupstvá mali byť obmedzené na tri (Nitra, Ráb a Jáger) a ročný príjem biskupov bol obmedzený na 2 000 zlatých. Ak by výnos z biskupských majetkov prevyšoval túto sumu, mali sa peniaze použiť na protitureckú obranu. Všetci jezuiti aj arcibiskup Peter Pázmáň a s ním prepošt bratislavskej kapituly a titulárny biskup bosenský Tomáš Baláži mali byť vypovedaní z krajiny. Niektoré články výrazne obmedzovali cirkevno-právne úkony katolíckej cirkvi a sekularizovali jej majetky.[35]

Nádeje, ktoré českí protestanti vkladali do Fridricha Falckého, sa nenaplnili. Bol síce hlavou protestantskej Únie, ale od nemeckých protestantských kniežat pomoc neprichádzala. Sklamal aj Fridrichov svokor anglický kráľ Jakub I. Zdráhal sa vojensky aj finančne podporiť zaťovo české dobrodružstvo. V novembri 1619 v pražskom Chráme sv. Víta Fridricha korunovali za českého kráľa. Vzápätí došlo k udalosti, ktorá pobúrila českých luteránov. Mladý panovník bol totiž kalvín a po korunovačnom akte jeho dvorný kazateľ zorganizoval obrazoborecký nájazd na Svätovítsku katedrálu. Kalvínski fanatici zničili chrámovú výzdobu aj prekrásny mariánsky oltár, dielo Lucasa Cranacha. Sympatie českej verejnosti ku kráľovi ochladli. Jeho manželka Alžbeta si napriek povestnej kráse nezískala srdcia poddaných pre jazykovú bariéru aj svoju anglikánsku vieru. Na jar 1620 nastal obrat v českej vojne. Ferdinand II. si zabezpečil vojenskú podporu bratranca Maxmiliána Bavorského a ním vedenej Katolíckej ligy. Cisár ho motivoval prísľubom niektorých území Falckého kniežatstva, pravda, až po víťaznej vojne. Ku katolíckemu habsburskému bloku sa pripojil aj saský knieža Ján Juraj, ktorý ako horlivý luterán nenávidel kalvínov aj Fridricha Falckého. Keď ho Ferdinand II. ubezpečil, že na luteránov bude brať ohľady a naznačil mu možnosť pripojenia Hornej a Dolnej Lužice k Sasku, rozhodol sa podporiť cisára. Kým katolícky tábor silnel, keďže pápež aj Španielsko začali posielať veľké sumy na platenie žoldnierov, protestanti slabli. Fridrich Falcký sa od protestantského západu okrem prázdnych slov podstatnej pomoci nedočkal. Jeho nádejou zostávali uhorskí protestanti, knieža a zvolený uhorský kráľ Betlen, ba koketoval aj s Osmanskou ríšou.

V období, keď dráma v Banskej Bystrici vrcholila, oddiely Katolíckej ligy a cisárske vojsko pacifikovali Dolné Rakúsko, odkiaľ demoralizovaná armáda povstalcov vedená kniežaťom Kristiánom z Anhaltu ustupovala. Vojsko vzbúrených stavov mala podporiť

[35] ENGEL, Johan Christian. *Geschichte des ungarischen Reiches.* Diel IV. Wien, 1814, s. 410-412.

moravská zemská hotovosť a Betlenov expedičný zbor. Peniaze cisárskej strany napokon neutralizovali moravskú pomoc. Na konci októbra sedmohradský knieža vyslal kancelára Šimona Péčiho s oddielom asi tritisíc jazdcov na pomoc českým protestantom. Ich pomalý presun cez Moravu kontrastoval s rýchlym pochodom spojenej armády Katolíckej ligy a cisárskych síl k Prahe. Ligistické a cisárske vojsko bolo početnejšie a na rozdiel od vojska vzbúrencov aj dobre platené. Navyše ho motivoval karmelitánsky mních Dominik, ktorý pred šíkom niesol obraz Panny Márie zázračne zachránený z oltára zničeného kalvínmi. Vojaci horeli nedočkavosťou, aby mohli skoncovať s českými rebelmi a okolo obeda zaútočili na ich postavenie na výšine Biela hora, neďaleko pražských mestských hradieb. Boj ešte ani poriadne nezačal, keď elitný žoldniersky pluk Mateja Thurna na protest proti nevyplácaniu žoldu vystrelil do vzduchu a odpochodoval z obrannej línie. Zvyšné jednotky rad-radom zachvacovala panika a v zmätku sa rozutekali. Fridrich Falcký, dozvediac sa o porážke, s dvorom a rodinou opustil Hradčany a to v takom chvate, že na Karlovom moste jeho sprievod stratil debnu s českými korunovačnými klenotmi. Stavovský odboj v Čechách sa skončil tak rýchlo, ako sa začal. Mnoho rebelujúcich šľachticov ušlo do zahraničia, viacerí aj na Slovensko. Už niekoľko dní po bielohorskej bitke sa hlava českých vzbúrencov gróf Matej Thurn objavil v Trnave. V Čechách sa začali konfiškácie majetkov kompromitovaných v odboji a rekatolizácia. Symbolickou bodkou za povstaním českých protestantov bola poprava 27 účastníkov rebélie zo šľachtického a meštianskeho stavu na pražskom Staromestskom námestí 21. júla 1621. Bol medzi nimi aj Ján Jesenius – Jesenský, jeden z poradcov Fridricha Falckého. Pred sťatím mu kat vyrezal jazyk za porušenie sľubu daného cisárovi, že sa viac nebude politicky angažovať.

Ďalší zápas Betlena s Ferdinandom II. a Mikulovský mier

Keď sa schyľovalo k porážke českých vzbúrencov po uplynutí deväťmesačného prímeria, na Slovensku sa rozhorela ďalšie etapa konfliktu medzi Habsburgovcami a sedmohradským kniežaťom. Cisárski generáli mali za úlohu viazať Betlenove sily, aby nemohli podporiť českých rebelov, s ktorými plánovali čo najskôr skoncovať. Začiatkom októbra Betlenove oddiely neúspešne napadli dobre opevnené dolnorakúske pohraničné mesto Hainburg, ležiace neďaleko Devína. Nasledoval prekvapivý útok cisárskeho zboru na Bratislavský hrad, ktorý tiež stroskotal. Pri tomto pokuse zahynul generál Henri de Dampierre, záchranca cisára z obkľúčenej Viedne.[36] Jeho smrť verne opisuje epická báseň O Tompjerovi, ktorá zachytáva všetky podrobnosti vrátane odseknutia generálovej hlavy.[37] V nasledujúcich týždňoch sa na okolí mesta rozhoreli ťažké boje. Ferdinandovo rozhodné víťazstvo v Čechách ovplyvnilo aj postoj uhorskej šľachty. V jej radoch silneli snahy po zmierení s Viedňou. Betlen bol iného názoru, ale bez dostatočných finančných prostriedkov nemohol dúfať, že vojna s Viedňou bude úspešná. Mal síce čerstvo potvrdenú dohodu so sultánom, ale vzhľadom na vojnu Osmanskej ríše s Poľskom nemohol odtiaľto očakávať významnejšiu pomoc. Naopak, Turci využili zmätky

[36] LUKINICH, Imre. *C. d*., s. 190.
[37] MIŠIANIK, Ján. *Antológia staršej slovenskej literatúry.* Bratislava : SAV, 1964, s. 207-210.

v Uhorsku a 4. novembra obsadili mesto Vacov. Betlen 17. novembra nariadil všeobecnú mobilizáciu. Stoliciam a kráľovským mestám bola adresovaná požiadavka ohľadom dodatočných daní a vojenských kontingentov. Levoča musela zaplatiť 4 500 zlatých, vystrojiť 75 peších žoldnierov a navyše dodať 22 koní na ťahanie delostrelectva. Daňová povinnosť Kežmarku bola stanovená na 2 000 zlatých, v prípade zanedbania povinnosti mestám hrozila exekúcia. Kežmarskí mešťania nemali dostatok prostriedkov na rýchle zaplatenie povinností, preto najprv poslali len 600 a potom 400 zlatých. Nedoplatky sa prísne vyžadovali, v prípisoch znelo peniaze alebo krv. [38] Aj Spišskej stolici prichádzali Betlenove pokyny a príkazy, koľko vojakov treba ešte postaviť a aké množstvo peňazí vybrať od poddaných a šľachty. Na generálnej kongregácii v Levoči šľachta odsúhlasila, že z troch port postaví jedného pešiaka, dohromady to bolo 66 peších strelcov. Okrem toho musela do zbrane nastúpiť šľachta osobne a veľkým pozemkovým vlastníkom bola uložená povinnosť postaviť jazdcov na základe svojho majetku. Až dvanástich mala vystrojiť Zuzana Erdödiová, ktorá mala dispozičné právo nad spišským hradným panstvom, Štefan Tököly mal dodať osem, vdova po Jurajovi Horvátovi-Palócim päť, Mariášiovci štyroch atď. [39] Na začiatok januára bol zvolaný ďalší snem, tentoraz do Trnavy. Tu sa ukázalo, že medzi zhromaždenými stavmi už prevláda mierová strana. Betlen si uvedomil, že jeho pozícia na západe Slovenska nie je taká pevná, z Bratislavy nechal odviezť korunovačné klenoty a odvelil časť posádky. V Českom kráľovstve po rozprášení rebelov pokračovali v odboji len Valasi na východnej Morave a sliezsky magnát Ján Juraj Krnovský. Betlen, pokiaľ mohol, podporoval odboj na Morave a v Sliezsku, ale doma strácal pôdu pod nohami, pretože časť sedmohradského vojska bola na východe a na váhajúcich uhorských magnátov sa nemohol spoľahnúť. Cisár ponúkol amnestiu a magnáti zo západného a stredného Slovenska prechádzali do jeho tábora. Juraj Séči už vo februári 1621 zaujal s 500 žoldniermi hrad Muráň a vypovedal volenému uhorskému kráľovi poslušnosť. Získal podporu kapitánov Fiľakova, Sečian i Balašských Ďarmot.

Betlen zanechal v mestách a na hradoch posádky a stiahol sa do Košíc. Na sklonku apríla 1621 cisársky generál Karol Bonaventura Buquoy obľahol Bratislavu. Mešťania žiadali, aby ich mesto bolo ušetrené a po krátkom vyjednávaní otvorili brány. Mestu cisár udelil 30. apríla amnestiu. Pokojnú kapituláciu využil palatín Forgáč a požiadal bratislavských evanjelikov o kľúče od Kostola sv. Martina a vzápätí ich dal katolíkom. Posádka na hrade o sile asi 500 mužov nemienila kapitulovať. Na znamenie odporu obrancovia vyvesili červenú zástavu a začalo sa obliehanie. Keď z Viedne dorazili pod Bratislavský hrad ťažké kanóny, 7. mája 1621 sa na hrade objavila biela zástava.[40] V Bratislave zostali silné oddiely cisárskeho vojska a čistenie západného Slovenska od betlenovcov pokračovalo. Zakrátko sa cisárske sily zmocnili Trnavy aj Nitry. Pod tlakom zmenenej situácie stolice, mestá aj magnáti v stále rastúcom počte prechádzali do tábora Ferdinanda II. Slovensko obchádzali deputátni komisári palatína Žigmunda Forgáča.

---

[38] GENERSICH, Christian. *C. d.*, s. 369.
[39] Štátny archív Levoča, Spišská župa. Kongregačný protokol číslo 10 (1614-1621), kart. 6, i, č. 29, s. 410-411.
[40] LUKINICH, Imre. *C. d.*, s. 209.

Boli to od začiatku verní stúpenci Ferdinanda II. Štefan Pálfi a Peter Koháry. Vydávali osvedčenia, aby cisárske vojsko odpadlíkov od Betlena aj napriek ich predchádzajúcemu postoju považovalo za verných prívržencov zákonného panovníka. V Hronskom Beňadiku 26. mája 1621 také svedectvo spísali pre Hontiansku stolicu. V dokumente sa môžeme dočítať, že hoci sa celá stolica zúčastnila na Betlenovom odboji, tunajšia šľachta uznala svoju neveru a očistila sa reverzom a sľubom vernosti, ktorý komisári aj prevzali. Obaja vyzvali všetky vojenské orgány, aby s obyvateľmi stolice zaobchádzali ako s vernými prívržencami panovníka.[41] V snahe zvýšiť tlak na váhajúcich, zo Sliezska do severných okresov Trenčianskej stolice vpadli početné kozácke oddiely, ktoré na pomoc Ferdinandovi II. poslal poľský kráľ Žigmund. Vyplienili viacero obcí podpálili žilinské predmestia, zabili tu 80 osôb a richtára odvliekli do zajatia.[42] Betlenova pozícia u magnátov a zemanov sa s predlžujúcou a ničivou vojnou oslabovala. Aby si zabezpečil lojalitu váhajúcej šľachty slovenských stolíc, najmä Trenčianskej, Nitrianskej, Oravskej a Turčianskej, vyžiadal si od jednotlivcov písomnú prísahu vernosti. Šľachtici pri živom Bohu a Najsvätejšej Trojici prisahali, že zo všetkých síl budú verne slúžiť svätej uhorskej korune, zvolenému kráľovi Gabrielovi Betlenovi, vlasti, pravej viere, národu a slobode. Nikdy sa nespoja s najväčšími nepriateľmi vlasti – Nemcami, Francúzmi, Španielmi, ale ani s uhorskými rebelmi a ich cisárskymi komplicmi. V závere písomnej prísahy sa zaväzovali ju dodržať pod hrozbou straty cti, všetkých majetkov a života. Väčšina prísah bola podpísaná na hrade Lietava pred Betlenovým splnomocnencom Imrichom Turzom na sklonku júna a na začiatku júla 1621. Prísahu zložil aj trnavský richtár a mešťania Trnavy. Prevažná väčšina z takmer stovky prísah je latinská, tri boli zložené po maďarsky a dve aj po slovensky. Mnohí prisahajúci šľachtici užívali rodové priezviská ešte v slovenskej forme. [43]

Začiatkom leta sa boje vystupňovali. Cisárovi po celý čas verní bratia Štefan a Mikuláš Pálfiovci aj Tomáš Bošňák na čele uhorských a nemeckých žoldnierov prenikli k banským mestám. Zatiaľ cisársky zbor generála Buquoya obliehal Nové Zámky. Do jeho tábora sa dostavil s menším oddielom aj palatín Žigmund Forgáč, ktorý už koncom roka vymenil stranu. Zakrátko však pod Novými Zámkami nečakane zomrel, čo bola pre cisársky tábor veľká strata. Moderná pevnosť odolávala a sedmohradský kniežа s čerstvými silami sa ponáhľal Novým Zámkom na pomoc. V úzkom hrdle Hrona pod Zvolenom mu obaja Pálfiovci a Bošňák skrížili cestu. V krvavej bitke trvajúcej dva dni Betlen zvíťazil aj vďaka tureckým pomocným oddielom a stal sa pánom celej oblasti. Za bojov boli zničené dediny Trnavá Hora, Piteľová, Jalná Breznica a ďalšie. Obyvatelia, ktorí pohromu prežili, si vybudovali nové obydlia vo vyššie položených častiach chotára, ďalej od rieky Hron, kadiaľ príliš často tiahli vojská. Tu mali viac pokoja a väčšiu bezpečnosť.[44]

---

[41] Štátny archív Nitra, archív rodu Botka, Vozokany. Kartón č. 1.

[42] SZÁDECZKY, Kardos Lajos. *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye.* Századok, 1915, s. 499.

[43] PETTKÓ, Béla. Ki tették le a hüsegesküt a Bethlen Gábornak. *Történelmi tár,* 1887, s. 243-252.

[44] Vysťahovanie obyvateľov na okolité výšiny dáva do súvislosti s touto bitkou Michal Matunák v dejinách Kremnice, s. 404.

Počas bitky padol do zajatia jeden z veliteľov uhorsko-cisárkych síl Štefan Pálfi. Za prepustenie musel sedmohradskému kniežaťu dať 20-tisíc zlatých a venoval mu vzácny zlatý pohár. [45]

Betlen posilnený víťazstvom sa ponáhľal obliehaným Novým Zámkom na pomoc a 10. júla 1621 pod ich hradbami cisársky zbor krvavo porazil. V boji zahynul aj víťaz bitky na Bielej hore generál Karol Bonaventúra Buquoy.

V nasledujúcich dňoch Betlenove hlavné sily postupovali na západ. Pri Trnave sa k nim pripojili zvyšky českého stavovského vojska, rozprášeného pred deviatimi mesiacmi na Bielej hore, a oddiely Jána Juraja Krnovského. V druhej polovici augusta obľahli Bratislavu. Betlen si zriadil veliteľské stanovište na vršku nad mestom, kde mali bratislavskí mešťania vinice. V blízkosti mestských hradieb rozostavil delostrelecké batérie a začal mesto bombardovať. Ale Bratislava vzdorovala, posádku tentoraz tvorili valónski žoldnieri, rozhodnutí brániť sa do posledného dychu. Mestu na konci augusta dochádzali potraviny, len vína bol dostatok. Kolónu zásobovacích vozov s mäsom a chlebom zajali obliehatelia. Početný oddiel hladných Valónov, potúžených však dobrým vínom, sa 31. augusta smelým výpadom pokúsil získať potraviny u nepriateľa. Betlenovci ich však zaskočili, obkľúčili a neďaleko dnešného Blumentálskeho kostola všetkých nemilosrdne zmasakrovali. Ostreľovanie mesta zosilnelo a hradby boli na niekoľkých miestach prelomené. Zdalo sa, že osud Bratislavy je spečatený, katolícki mešťania sa ukryli v kostoloch, pripravení na najhoršie. Ťažko skúšané mesto na pokraji síl zachránili cisárske oddiely generála Caracciolu. Betlenovci zanechali obliehanie, pred odchodom však spálili všetky domy na predmestí. Radosť zo záchrany zakalil Caracciolov príkaz Bratislavčanom odovzdať všetky zbrane. Keďže vo väčšine boli prívržencami Lutera, považoval ich za nespoľahlivých, len richtár si mohol ponechať svoj meč. [46] Sedmohradský kniežа a zvolený uhorský kráľ si dokázal spočítať, že v zápase s Ferdinandom II. sa protestantský tábor ocitol v defenzíve a pristúpil na mierové rokovania. Pozíciu v Uhorsku si ešte narýchlo upevňoval rozdávaním majetkov svojim prívržencom a masovým povyšovaním do šľachtického stavu, čím narobil veľa zmätkov. S cieľom povzniesť Sedmohradsko, dal z Košíc odviezť tlačiareň do Alba Julie. Z Moravy vyhnaným anabaptistom ponúkol nový domov v Sedmohradsku. V stredoslovenských banských mestách zlákal niekoľko stoviek haviarov, hutníkov, minciarov a ďalších banských špecialistov na údajne dobre platenú prácu. Do Betlenovho kniežatstva odišli aj s rodinami. O necelý rok sa všetci napospol vrátili, pokiaľ za sedmohradské dobrodružstvo nezaplatili životom. *„Zhnusyla*

[45] Prekrásny umelecky vypracovaný pohár dostal Mikuláš Pálfi od rakúskych provincií za znovudobytie pevnosti Ráb (Györ) z rúk Turkov roku 1598. Gabriel Betlen pohár pri nejakej príležitosti daroval tureckému sultánovi. Keď sa opäť predlžoval mier medzi Osmanskou ríšou a Habsburgovcami, sultán pohár posunul Ferdinandovi III. Cisár ho nakoniec vrátil Pálfiovskej rodine. Palatín Pavol Pálfi vzácnu pamiatku nechal uložiť do rodinného archívu. V Malackách a neskôr v Bratislave zostal až do konca 19. storočia, keď sa vybral na svoju poslednú púť do Budapešti. Dnes patrí medzi obdivované exponáty Maďarského národného múzea. Slovenský národný archív Bratislava, Ústredný archív rodu Pálfy (ďalej SNA UPA), Elenchus novus litteralium, instrumentorum et actorum achivi centralis I..... anno 1829, s. 127-128.

[46] PORTISCH, Emil. *Geschichte der Stadt Pressburg.* Bratislava, 1934, s. 361-362.

sa jim služba sedmyhradska protože jim zle bylo placeno," poznamenal neznámy pisateľ do farskej knihy mestečka Slovenská Ľupča. [47]

Hoci sa už v septembri 1621 rozbehli mierové rozhovory v Skalici, na Slovensku ďalej zúrili boje. Časť Betlenových vojsk po víťazstve pri Nových Zámkoch sa pokúšala dobyť Nitru. Hradná posádka vedená Robertom Beiselom a kastelánom Valentínom Halgašom bola odhodlaná Nitru brániť. Obliehaniu odolávali po celú jeseň až do decembra 1621. Väčšina budov na hrade bola zničená a s príchodom zimy posádka trpela chladom a dažďami. Nedostatok potravín a munície prinútil veliteľov Nitrianskeho hradu 19. decembra 1621 ku kapitulácii.[48] Ťažko skúšaná Nitrianska stolica na sklonku novembra zažila ešte aj vpád kozákov. Do jej západných častí vtrhli z Moravy. Za obeť im padla Myjava a niekoľko okolitých obcí. Bojovní Myjavci predtým pustošili moravské pohraničné obce a rozprášili aj kozácke oddiely. Dokonca sa im podarilo oslobodiť kozákmi pred niekoľkými mesiacmi zajatého žilinského richtára. [49]

Skalické mierové rozhovory prerušila nečakaná smrť hlavného vyjednávača. Oravský župan, jediný syn palatína Juraja Turzu a Alžbety Coborovej Imrich Turzo po krátkej chorobe 19. októbra 1621 nečakane zomrel. Jeho smrťou vymrela bytčianska vetva turzovského rodu. Po vynútenej prestávke ho nahradil spišský župan a preddunajský kapitán Stanislav Turzo. Rokovania pokračovali v moravskom meste Mikulov, kde na Silvestra 1621 s cisárskymi poverencami Petrom Pázmáňom a Mikulášom Esterházym dojednal podmienky mieru. O niekoľko dní Betlen aj Ferdinand II. zmluvu ratifikovali.

Mierová zmluva obsahovala viaceré body prímeria z januára 1620. Cisár udelil Betlenovi titul ríšskeho kniežaťa a prenechal mu sliezske vojvodstvá Opole a Ratibor. Do konca života mu prepustil sedem stolíc na východe krajiny, medzi nimi aj Zemplín a Abov aj s Košicami. Panovník sa navyše zaviazal posielať kniežaťu každoročne 50-tisíc zlatých na udržiavanie pohraničných pevností na prepustenom území. Betlen sľúbil vydať všetky obsadené pevnosti a vrátiť korunovačné klenoty. Oprávnenosť Betlenových majetkových donácií mal preskúmať nasledujúci snem, jeho nobilitácie zostali v platnosti. Všeobecná amnestia, potvrdenie náboženskej slobody a privilégií z roku 1606 a 1608 uspokojili uhorskú šľachtu.

Pamätnou udalosťou bolo navrátenie korunovačných predmetov. Rituál presunu koruny z Košíc popod Tatry do Bratislavy má sotva obdobu v iných európskych monarchiách. Vtedajšia feudálna spoločnosť historickej relikvii hlásiacej sa do doby kráľa Štefana, v skutočnosti však zdobiaca kedysi hlavu kráľa Svätopluka, pripisovala obrovský význam. Vládlo presvedčenie, že korunovačné klenoty a najmä koruna reprezentujú samostatnosť krajiny. Štyri východoslovenské kráľovské mestá – Levoča, Prešov, Bardejov a Sabinov museli postaviť 200 jazdcov, ktorí tvorili sprievod. Na ceste z Prešova do Levoče korunu sprevádzalo 60 skvostne oblečených mešťanov. V levočskom Chráme sv. Jakuba pri vyloženej korune richtár a mestská rada odprisahali vernosť cisárovi a nasledovalo slávnostné

---

[47] *Slovenský letopis I.* Ed. F.V. Sasinek. Skalica, 1876, s 312-313.

[48] VAGNER József. *Adalékok a Nyitrai székes káptalan történetehez*. Nyitra, 1896, s. 183-186.

[49] Oslobodenie žilinského richtára a všetky okolnosti prepadu Myjavy opisuje dobová epická báseň Myjava a kozáci. MIŠIANIK, Ján. *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : SAV, 1964, s. 210-213.

Te Deum laudamus. Podobné ceremónie sa odohrávali počas cesty až do Trenčína, kde klenoty zostali až do konca júla. Potom ich dopravili na pôvodné miesto, do veže na Bratislavskom hrade, odkiaľ ich Betlen začiatkom roka 1621 evakuoval.[50]

Uhorská šľachta zaznamenala v boji s habsburským absolutizmom vďaka Betlenovi a celkovej situácii v Európe výrazný úspech. Dokázala obhájiť stavovské a náboženské slobody. Ale napriek prevahe protestantov a vplyvu Sedmohradska sa práve v tomto období rozhodujúca spoločenská vrstva – magnáti – sa postupne vracala do katolíckeho tábora. Najväčšiu zásluhu na tom mal arcibiskup Peter Pázmáň a jezuiti. Aj preto sa protestanti zo všetkých síl usilovali o ich elimináciu. Už v roku 1622 mali katolícki magnáti miernu prevahu, ku katolíckej viere sa hlásilo 44 príslušníkov najvyššej šľachty a 15 magnátskych vdov, kým k protestantizmu 40 magnátov a 13 vdov. [51]

Tragický epilóg

V priebehu Betlenovho prvého zápasu s Ferdinandom II. na Slovensku prebiehali urputné boje s množstvom obetí na oboch stranách. Obyvateľstvo utrpelo škody aj počas presunov vojsk a v dôsledku bezohľadne vyberaných mimoriadnych daní, potravín a krmovín. Úpadok všetkých spoločenských vrstiev prehĺbila prírodná katastrofa. Prudké dažde spôsobili na konci augusta 1621 takú povodeň, na akú si ani najstarší obyvatelia nepamätali. Prívaly mali na svedomí mnoho škôd, voda znehodnotila polia a lúky, poškodila mlyny, pretrhla hrádze rybníkov a v povodí Hornádu, Popradu, Hnilca a Váhu zničila množstvo domov, kostoly a dokonca z plytkých hrobov vyplavovala mŕtvoly. [52] To však nebolo všetko. V nasledujúcom roku sa dostavila ešte väčšia pohroma. Citeľný nedostatok potravín spôsobený častými návštevami vojska v kombinácii s povodňou a slabá úroda mali na svedomí neobyčajnú drahotu. Tú ešte prehĺbilo znehodnotenie mince, keď slovenské stolice zaplavili sliezske polturáky s vysokým obsahom medi a spoľahlivé strieborné platidlo zmizlo z obehu. Ceny základných produktov sa aj päťnásobne zvýšili, merica pšenica stála na Spiši viac ako štyri zlaté, kým pred dvoma rokmi sotva jeden, raž sa kupovala za 3,50, jačmeň za tri zlatky, funt bravčoviny bol za 10 denárov. Výsledkom bola podvýživa a hlad najmä medzi chudobnejšími obyvateľmi. Ľudia v zúfalstve mleli lieskové orechy a kôru a s pridaním otrúb vytvorili akési cesto pripomínajúce zmes, z ktorej sa piekol chlieb.[53]

Ďalšia pohroma udrela na konci leta. Od juhu sa rozšíril mor, ktorý masovo kosil hladovaním a predchádzajúcimi útrapami oslabené obyvateľstvo. Len v samotnej Levoči si epidémia vyžiadala 1 668 obetí, okrem tých, čo pomreli na mestských majeroch a v špitáli. [54] V Spišskej Novej Vsi umrelo 1 300 ľudí, v Kežmarku spolu 1 092. [55] Bola to akási tragická bodka za viac ako dva roky trvajúcim Betlenovým ťažením.

---

[50] TAKÁCS, Sándor. Szent korona Löcsén. In *Közlemények a Szepes vármegye múltjából*, roč. 8, 1916, s. 111-112.
[51] FRAKNÓI, Vilmos. *Pázmány Péter.* Budapest, 1886, s. 181.
[52] BAL, Jeromos, FÖRSTER, Jenő a KAUFFMANN, Aurél. (trans. a ed.). *Hain Gáspar Lőcsei krónikája*, s. 157.
[53] WEBER, Samuel. *Bilder aus der Zipser Vergangenheit*. Leutschau, 1880, s. 100.
[54] BAL, Jeromos, FÖRSTER, Jenő a KAUFFMANN, Aurél (trans. a ed.). *Hain Gáspar Lőcsei krónikája*, s. 161.
[55] GESERSICH, Christian. *C. d*., s. 371.

Betlens Aufstand. Erster Feldzug 1619 – 1621

Ivan Mrva

Zusammenfassung

Der Zeitraum von 1619 bis 1621 war von Machtkämpfen des Fürsts von Siebenbürgen Gabriel Betlen mit dem habsburgischen Monarch Ferdinand II. betroffen. In Bezug auf Unzufriedenheit des protestantischen Adels sowie der Mehrheit der katholischen Adeligen mit Politik von Wien auch mit Herrscher war sein erster Feldzug erfolgreich worden. Dazu verhalf auch der Ständeaufstand im Böhmen. Es konnte scheinen, der Fall der Habsburger Macht in Ungarn und Königsreich Böhmen unvermeidlich ist. Betlen griff nach der ungarischen Krone, aber die Niederlage der böhmischen Aufstände am Weißen Berg führte zum Umkehr. Das trat auch in der Haltung der ungarischen Magnaten und des großen Teils des Adels ein, obwohl sie zum Anfang unbedingt Betlen unterstützt hatten. Sie übergingen zur Habsburger Seite und der Aufstand änderte sich zum Bürgerkrieg, der viele Kriegsopfer auch Materialverluste forderte. Die Schlachten in diesem Zeitabschnitt spielten sich ab, und ihre Intensität ist mit vielen Opfern und auch mit Wirklichkeit belegt, dass damals bedeutende kaiserliche Heeresführer umgekommen waren: der Sieger vom Weißen Berg General Charles de Buquoy und Retter Ferdinands des II. im belagerten Wien, General Henri Duval Graf de Dampierre. Einzelne Episoden reflektierte auch slowakisches Volk, weil auf Kämpfen sich zwei umfangreiche epische Gedichte beziehen. Der Krieg in der Slowakei zu Jahren 1619-1621 war durch neunmonatlichen Waffenstillstand gebrochen, und so das blieb ein bisschen im Schatten des Weißen Berges, bzw. des Böhmisch-Pfälzer Kriegs. Dieser war die erste Etappe des großen gesamteuropäischen Konflikts, später als Dreißigjähriger Krieg bezeichnet.